

Ο εκδότης Χρήστος Λαμπράκης και η διαμόρφωση του κομματικού συστήματος (1957-1967)

Αντώνης Σκαμνάκης
Καθηγητής, ΑΠΘ.

Ο Χρήστος Λαμπράκης υπήρξε μία σημαντική προσωπικότητα, η οποία συνέβαλε στη διαμόρφωση του κομματικού συστήματος στην Ελλάδα την περίοδο από το 1957 οπότε αναλαμβάνει τα ηνία των εφημερίδων *Το Βήμα* και *Τα Νέα* έως και το 1967 που εγκαθιδρύεται η δικτατορία των συνταγματαρχών.

Η άμεση εμπλοκή του εκδότη Χρήστου Λαμπράκη στις πολιτικές διεργασίες της περιόδου δεν πρέπει να προξενεί εντύπωση. Και αυτό διότι η εμπλοκή του Τύπου και των εκδοτών υπήρξε κανόνας και όχι εξαίρεση στην πολιτική ζωή της χώρας.

Απλά να υπενθυμίσω ότι κατά την πρώτη φάση της συγκρότησης του νεοελληνικού κράτους έως την ψήφιση του Συντάγματος του 1911, ο Τύπος αποτελεί τον ιδεολογικό εκφραστή των κυρίαρχων πολιτικών ελίτ, οι οποίες μαζί με τον στρατό συναινούν, με τις όποιες ανάμεσα τους αντιθέσεις, στη συνταγματική λειτουργία του νεοελληνικού κράτους. Αυτό αποδεικνύεται από τον πρωταγωνιστικό ρόλο που είχε ο Τύπος πριν και κατά τη διάρκεια *coup d'etat* της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 εναντίον των Βαυαρών αλλά και στο δεύτερο Σύνταγμα, του 1862, το οποίο οδήγησε στην τελική απομάκρυνση του Όθωνα. Σημαντική ήταν επίσης η συμβολή του Τύπου κατά τη διάρκεια του κοινοβουλευτικού πραξικοπήματος του Δημήτρη Βούλγαρη το 1875 και στις απόπειρες συνταγματικής εκτροπής με τα στηλικά (Σκαμνάκης 2020). Αλλά και αργότερα, κατά τη διάρκεια του κινήματος στο Γουδί το 1909, ο Τύπος στην πλειοψηφία του θα συμπαραταχθεί με τα αιτήματα για αστικοδημοκρατική ολοκλήρωση. Είναι γνωστός ο ρόλος του Χαιρόπουλου της εφημερίδας *Χρόνος* και του Γαβριηλίδη της *Ακρόπολης*. Ο Γεώργιος Πωπ εκδότης της εφημερίδας *Αθήναι* υπήρξε ο ανάδοχος του Κόμματος των Φιλελευθέρων.

Αν και όλες οι παραπάνω παρεμβάσεις είχαν ένα σχετικά προοδευτικό χαρακτήρα, τελικά ο Τύπος συμμετέχει σε ένα εξωθεσμικό μέτωπο παρέμβασης το οποίο καταλαμβάνει το πεδίο λειτουργίας που θα έπρεπε να ανήκει στους δημοκρατικούς θεσμούς, οι οποίοι, προφανώς, κατά την περίοδο εκείνη είναι εξαιρετικά καχεκτικοί, και παραμένουν φυσικά για μία μεγάλη περίοδο.

Η άμεση εμπλοκή του Τύπου στην πολιτική συνεχίστηκε την περίοδο του Εθνικού Διχασμού και του Μεσοπολέμου. Υπενθυμίζω ότι η εφημερίδα *Ελεύθερον Βήμα* στο πρώτο φύλλο ανέφερε ότι «το πρόγραμμα της είναι το πρόγραμμα του Κόμματος των Φιλελευθέρων, εις το οποίο ανήκουν οι ιδρυταί και οι συνεργάται του...», ενώ σύμφωνα με τον Μάγερ «στα γραφεία της καταστρώθηκαν πολιτικά προγράμματα, σχηματίστηκαν κυβερνήσεις και σχεδιάστηκαν επαναστάσεις» (Μάγερ 1959: 197).

Οι εφημερίδες, μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, εξακολουθούν να συστοιχίζονται κάτω από τη νέα πολιτική διαιρετική τομή εθνικόφρονες - μη εθνικόφρονες.

Στις αρχές του 50', το σύνολο σχεδόν των βασικών εκδοτών του αθηναϊκού Τύπου με επικεφαλής τον Γεώργιο Βλάχο της *Καθημερινής*, τον Άδωνι Κύρου της

εφημερίδας *Εστία* και σταδιακά τον Δημήτρη Λαμπράκη εκδότη των εφημερίδων *Το Βήμα* και *Τα Νέα*, αρχίζουν να προωθούν, ως εναλλακτική λύση στη πολιτική σκηνή, τον Αλέξανδρο Παπάγο.

Η στροφή όμως θα ολοκληρωθεί κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου των εκλογών της 16^{ης} Νοεμβρίου του 1952 όπου και οι δύο εφημερίδες θα παρέχουν πλήρη και αποκλειστική υποστήριξη προς τον Ελληνικό Συναγερμό. Μετά τις πρωτοβουλίες του Δημήτρη Λαμπράκη και άλλων εκδοτών προκειμένου να επιλεγεί η λύση Παπάγου και η ανοικτή υποστήριξη που παρείχαν οι εφημερίδες *Το Βήμα* και *Τα Νέα* στον Ελληνικό Συναγερμό, το συγκρότημα Λαμπράκη κάνει μία νέα στροφή προς τον παραδοσιακό του χώρο, η οποία έγινε εμφανής μετά τον θάνατο του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Παπάγου, το 1955 και είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στις παρασκηνιακές διεργασίες για τη συγκρότηση του προεκλογικού μετώπου της Δημοκρατικής Ένωσης (Μαρκεζίνης 1994: 73).

Τα αποτελέσματα των εκλογών οδήγησαν σε επικράτηση του Κωνσταντίνου Καραμανλή, παρόλο που η Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση συγκέντρωσε λιγότερο ποσοστό έναντι του μετώπου της Δημοκρατικής Ένωσης. Τούτο ήταν αποτέλεσμα της κατασκευής ενός αντιδημοκρατικού εκλογικού συστήματος.

Στις 12 Αυγούστου του 1957, απεβίωσε ο Δημήτρης Λαμπράκης και αμέσως θα τον διαδεχτεί ο γιος του, Χρήστος Λαμπράκης. Η ανάληψη των εφημερίδων *Το Βήμα* και *Τα Νέα* από τον τελευταίο δεν θα συμπίσει απλώς με την ολική επαναφορά τους στον φιλελεύθερο χώρο, αλλά κυρίως με την ουσιαστική εμφάνιση του πολιτικού «Κέντρου» στην Ελλάδα με την έννοια ότι αυτό πλέον αποκτά μία κοινωνική και πολιτική ορατότητα και εκφράζει κοινωνικές δυνάμεις. Συμπίπτει επίσης με την ανάπτυξη της νέας πολιτικής διαίρεσης δεξιά -αντιδεξιά. Σε αυτά τα δύο ο Χρήστος Λαμπράκης είναι εκ των πρωταγωνιστών. Είχε προηγηθεί, όπως αναφέρουν ορισμένες πηγές, η παρέμβαση του Χρήστου Λαμπράκη στη συνάντηση του πρωθυπουργού Κωνσταντίνου Καραμανλή με τον Γεώργιο Παπανδρέου την άνοιξη του 1961, προκειμένου να συζητηθεί το θέμα των εκλογών (Λιναρδάτος 1986: 16), συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του Ελευθέριου Κοτσαρίδα, πολιτικού συντάκτη της εφημερίδας *Το Βήμα* (Λεονταρίτης 1992: 334).

Όπως είναι γνωστό η δημιουργία της Ένωσης Κέντρου ήταν αποτέλεσμα της συνένωσης εννέα διαφορετικών κομμάτων τα οποία κάλυπταν όλο το πολιτικό φάσμα από την ΕΡΕ έως την ΕΔΑ. Αυτός, όμως, ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας της Ένωσης Κέντρου θα αποτελέσει την αχίλλειο πτέρνα από την οποία θα περάσει η πιο σοβαρή πολιτική κρίση μετά τον εμφύλιο πόλεμο, κρίση η οποία θα οδηγήσει στη δικτατορία του 1967.

Προκειμένου, λοιπόν, να περιοριστεί αφενός η ορατή, πλέον, δυναμική της αριστεράς όπως καταγράφηκε το 1958 με τη θεαματική εκλογική άνοδο της ΕΔΑ και αφετέρου να μπορέσει ο αστικός φιλελεύθερος χώρος να αναδειχθεί ως πρωταγωνιστικός παράγοντας στην πολιτική ζωή της χώρας, ο Γεώργιος Παπανδρέου και ο Σοφοκλής Βενιζέλος μαζί με άλλους παράγοντες ιδρύουν, τον Σεπτέμβριο του 1961, την Ένωση Κέντρου.

Τα κόμματα αυτά δεν ήταν, ωστόσο, ευθέως συνδεδεμένα με την κοινωνική βάση στην οποία επιδίωκαν να απευθυνθούν. Ήταν, περισσότερο κόμματα πολιτικών παραγόντων και φορείς πολιτικής πατρωνίας.

Έτσι, «η Ένωση Κέντρου, είτε ως αξιωματική αντιπολίτευση, είτε ως κυβέρνηση είτε πάλι ως μείζων αντιπολίτευση δεν λειτουργούσε ούτε ως κόμμα αρχών ούτε ως κόμμα μαζών. Παρέμεινε κόμμα στελεχών, καθώς βασιίστηκε κυρίως σε ‘τοπάρχες’ που διέθεταν εκλογική πελατεία» (Αναστασιάδης 2005: 8).

Το γεγονός αυτό, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είχε τις ρίζες του στο ιδιαιτερότητες του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού ο οποίος αναπτύχθηκε στη βάση των ισχυρών πελατειακών σχέσεων.

Η σύνθεση της Ένωσης Κέντρου με τους πολλούς μικρούς αρχηγίσκους-πάτρωνες θα επιδράσει αποφασιστικά στην εσωτερική συνοχή αλλά και στην ουσία του πολιτικού προγράμματος της Ένωσης Κέντρου.

Ο Χρήστος Λαμπράκης συμμετέχει άμεσα στις διεργασίες για τη συγκρότηση του εν λόγω πολιτικού εγχειρήματος, ενώ ρίχνει το βάρος του και με δύο προσωπικά άρθρα στην εφημερίδα *Το Βήμα*: Το πρώτο με τίτλο “Οι ευθύνες του λαού και η θετική ψήφος. Τι πρέπει να ελπίζουμε από τις προσεχείς εκλογές” το οποίο δημοσιεύτηκε στις 30 Σεπτεμβρίου του 1961 και το δεύτερο με τίτλο “Με μία νέα ηγεσία δυναμικότερη και πιο θαρραλέα. Πρέπει να κερδίσουμε τη μάχη της ειρήνης. Πως άφησε την Ελλάδα η παρελθούσα κυβέρνηση” το οποίο δημοσιεύτηκε στις 8 Οκτωβρίου του 1961.

Επιτρέψτε μου, όμως, σε αυτό το σημείο να αναφέρω ότι παρά τις διαφορές προσεγγίσεις περί ύπαρξης πολιτικού «Κέντρου» την περίοδο του μεσοπολέμου και του εμφυλίου, αυτό δεν είναι ιστορικά αληθές. Αν τον συναντήσουμε κάπου, είναι όρος εξαιρετικά περιθωριακός και δεν προσδιόριζε πολιτικές δυνάμεις ούτε κομματικούς σχηματισμούς. Η δε χρήση του όρου σήμερα, προκειμένου να περιγραφούν και να αναλυθούν κομματικοί σχηματισμοί της εποχής εκείνης, σχετίζεται περισσότερο με έναν ιστορικό αναχρονισμό. Αποδίδεται δηλαδή στους φιλελεύθερους κομματικούς σχηματισμούς της εποχής ένας πολιτικός όρος που διαμορφώθηκε μετέπειτα και κάτω από διαφορετικές συνθήκες.

Ο όρος «Κέντρο» εισάγεται δημοσιογραφικά από την εφημερίδα *Ελευθερία* του Πάνου Κόκκα, όπου στη πρώτη σελίδα του φύλλου της εφημερίδας στις 22 Δεκεμβρίου 1946 υπάρχει εκτενής ανάλυση, όπως βέβαια τον ερμηνεύει η εφημερίδα (*Ελευθερία* 22-12-1946), ενώ κάποιες αναφορές υπάρχουν και σε παλαιότερα φύλλα (Σκαμνάκης 2020).

Για πρώτη φορά, ο όρος «κέντρο» εισάγεται στην σύγχρονη ελληνική πολιτική ιστορία με τη δημιουργία της Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΠΕΚ) για να προσδιορίσει τη συνεργασία διαφόρων βενιζελογενών κομματικών σχηματισμών πολιτικών παραγόντων της μετεμφυλιακής Ελλάδας στο πλαίσιο της διαιρετικής τομή Εθνικόφρονες -Μη Εθνικόφρονες. Η σύγκλιση των εν λόγω κομματικών σχηματισμών σχετιζόταν περισσότερο με ευκαιριακές προγραμματικές συγκλίσεις με αναφορά στις παραδόσεις του Βενιζελισμού, δηλαδή στην πολιτική διαιρετική τομή μίας άλλης περιόδου.

Στο εσωτερικό του εν λόγω σχήματος υπήρχαν έντονες αντιθέσεις, οι οποίες δημιουργούσαν σχεδόν πάντα κρίση ταυτότητας και ως εκ τούτου ισχυρές φυγόκεντρες τάσεις. Είναι χαρακτηριστικό ότι από την ΕΠΕΚ αποχώρησαν, το 1950, οι βουλευτές Ιωάννης Δημητρόπουλος και Ανδρέας Ζάκκας, τον Ιούλιο του 1951 ο Εμμανουήλ Τσουδερός με ομάδα 16 βουλευτών, ενώ τον Μάρτιο του 1953 θα διαγραφούν οι βουλευτές Γεώργιος Καρτάλης, Στέλιος Αλλαμανής και Νικόλαος Ασκούσης οι οποίοι σχημάτισαν λίγο αργότερα το Δημοκρατικό

Κόμμα. Τόσο ο Εμμανουήλ Τσουδερός, όσο και ο Γεώργιος Παπανδρέου, θα συνεργαστούν με τον δεξιό Ελληνικό Συναγερμό.

Αλλά και αργότερα η δημιουργία του Δημοκρατικού Κέντρου, το 1956, θα είναι εξαιρετικά βραχύβια και η προσπάθεια θα απορροφηθεί από τη δημιουργία του εκλογικού συνασπισμού της Δημοκρατικής Ένωσης.

Η ουσιαστική εμφάνιση, όμως, του πολιτικού κέντρου ανάγεται στο επίπεδο της πολιτικής πρακτικής στη δεκαετία του 60' με βάση την πολιτική διαίρεση δεξιά - αντιδεξιά.

Οι εκλογές, οι οποίες διεξήχθησαν στις 29 Οκτωβρίου του 1961, ανέδειξαν την ΕΡΕ πρώτο κόμμα με ποσοστό 50,81% και 176 έδρες και αναμφισβήτητα αποτέλεσαν μία συντριπτική νίκη για τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Τη δεύτερη θέση έλαβε η εκλογική συνεργασία της Ένωσης Κέντρου με το Κόμμα των Προοδευτικών του Σπύρου Μαρκεζίνη με ποσοστό 33,65% και 100 έδρες, ενώ την τρίτη θέση κατέλαβε το αριστερό εκλογικό μέτωπο του ΠΑΜΕ, με βασικό κορμό την ΕΔΑ, με ποσοστό 14,65% και 24 έδρες.

Μετά τις εκλογές, η αντιπολίτευση διαπίστωσε ότι υπήρξαν δύο παράγοντες που συνέβαλαν στην εκλογική επικράτηση της ΕΡΕ, η “Βία” και η “Νοθεία”.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ο Γεώργιος Παπανδρέου αποφάσισε να μη δεχτεί το εκλογικό αποτέλεσμα και να κηρύξει τον Α' Ανένδοτο Αγώνα, δηλαδή την αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος και της κυβερνητικής νομιμότητας.

Επισημώς, ο Ανένδοτος αγώνας κηρύχτηκε μετά την επίσημη ανακοίνωση των εκλογικών αποτελεσμάτων, στις 14 Νοεμβρίου 1962, ημέρα που ταυτόχρονα είχε συγκληθεί η κοινοβουλευτική ομάδα της Ε.Κ. η οποία έλαβε και τη σχετική απόφαση (Παρασκευόπουλος 1988: 35).

Ορισμένοι συγγραφείς (Δαφνής 1970: 557) θεωρούν ότι ο Σοφοκλής Βενιζέλος ήταν αυτός ο οποίος εισηγήθηκε στον Γεώργιο Παπανδρέου την καταγγελία του εκλογικού αποτελέσματος ως προϊόν βίας και νοθείας αλλά και τις λαϊκές κινητοποιήσεις.

Πράγματι, λίγο αργότερα, ο Σοφοκλής Βενιζέλος, προέβη σε μία χαρακτηριστική δήλωση, απευθυνόμενος προς την ΕΡΕ, ότι «δεν δεχόμαστε υπό τις συνθήκες τις οποίες δημιουργήσατε να είμαστε συνάδελφοι με εσάς στα πλαίσια της εθνικοφροσύνης» (*Ελευθερία* 20-1-1962).

Με αυτόν τον τρόπο, για πρώτη φορά στη σύγχρονη μεταπολεμική ιστορία, ο φιλελεύθερος χώρος έρχεται σε άμεση επαφή με την κοινωνία και η Ένωση Κέντρου αποκτά μαζική απήχηση με μεγάλες κοινωνικές ομάδες να συσπειρώνονται γύρω από τα πολιτικά αιτήματα που αυτό προβάλλει.

Αυτή η πρωτοβουλία της Ένωσης Κέντρου οδήγησε στην ανάπτυξη ενός μαζικού κινήματος το οποίο δεν περιορίστηκε μόνο στα πολιτικά αιτήματα, αλλά ενσωμάτωσε και προώθησε, ταυτόχρονα, κοινωνικά ζητήματα διεκδικώντας την επίλυση τους.

Ο Χρήστος Λαμπράκης και οι εφημερίδες του ευθυγραμμίζονται πλήρως με τα πολιτικά αιτήματα της Ένωσης Κέντρου, καταγγέλλουν τη “Βία και Νοθεία”, ενώ προωθούν την ενότητα όταν εμφανίστηκε η διαφωνία Παπανδρέου – Βενιζέλου, παρά το γεγονός ότι το συγκρότημα είχε ταχθεί υπέρ του δεύτερου. Η εφημερίδα *Τα Νέα* θα έχει τη μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση ανάμεσα στις ημερήσιες απογευματινές αθηναϊκές εφημερίδες.

Μετά τον εκλογικό θρίαμβο της Ένωσης Κέντρου το 1964, ο Χρήστος Λαμπράκης και οι εφημερίδες του θα στηρίξουν την κεντρικά κυβέρνηση, ενώ όταν εμφανίστηκε η πολιτική κρίση του Ιουλίου του 1965 θα ξεκινήσουν σφοδρή

επίθεση στο παλάτι με την προβολή του γνωστού συνθήματος “Ποιος κυβερνά; Ο Βασιλεύς ή Λαός;”

Τον ίδιο, όμως, μήνα, στις 26 Ιουλίου του 1965, ο Χρήστος Λαμπράκης θα συνυπογράψει το επονομαζόμενο μυστικό «πρωτόκολλο» μαζί με στελέχη της Ε. Κ. (Στεφανόπουλο, Τσιριμώκο, Κατσώτα, Παπαπολίτη) και τους εκδότες Παπαγεωργίου της Αθηναϊκής και Βελλίδη της Μακεδονίας για τη συμβιβαστική λύση Στεφανόπουλου με την εθελοντική παραίτηση του Γεωργίου Παπανδρέου ως Πρωθυπουργός διατηρώντας, όμως, την ηγεσία στις Ε.Κ. Λίγες μέρες αργότερα θα επισκεφθούν τον Γεώργιο Παπανδρέου στο Καστρί προκειμένου να τον πείσουν για την πρόταση τους, η οποία δεν έγινε αποδεκτή (Χαιρετάκης 2021: 126).

Είναι γνωστό ότι όταν ο βασιλιάς, στις 8 Αυγούστου του 1965, κάλεσε τον Στεφανόπουλο και του ανέθεσε διερευνητική εντολή για τον σχηματισμό κυβέρνησης, χιλιάδες νέοι μαζεύτηκαν έξω από τη Λέσχη των Φιλελευθέρων και έκαψαν εκατοντάδες φύλλα των εφημερίδων *Το Βήμα*, *Τα Νέα* και *Μακεδονία* (Νικολακόπουλος 2011: 20). Το γεγονός αυτό υπήρξε μία πολύ δυσάρεστη κατάσταση για τον Χρήστο Λαμπράκη, ο οποίος μετά από αυτό επανήλθε δυναμικά στον Β' Ανένδοτο Αγώνα (Ρίζας 2008).

Οι εφημερίδες του συγκροτήματος και ειδικά *Το Βήμα* είχαν αρθρογραφήσει εκτενώς για τον κίνδυνο στρατιωτικού πραξικοπήματος όπως βέβαια τον είχε επισημάνει και ο Γεώργιος Παπανδρέου σε διάφορες ομιλίες του. Χαρακτηριστικός είναι ο πρωτοσέλιδος τίτλος του *Βήματος* στις 22 Ιανουαρίου του 1966 ‘Εθνική προδοσία εις τον στρατόν δρα η χούντα...Απειλή δικτατορίας’ (*Το Βήμα*, 22-1-1966).

Πάντως και οι δύο εφημερίδες του Χρήστου Λαμπράκη γνωρίζουν μία θεαματική αύξηση στην κυκλοφορία τους. Συγκεκριμένα, η μέση ημερήσια κυκλοφορία της εφημερίδας *Το Βήμα* για το έτος 1966 ήταν 91. 000 περίπου φύλλα και για την εφημερίδα *Τα Νέα*, 195.000 φύλλα, δηλαδή 286.000 φύλλα από τα 740.000 φύλλα μέσης ημερήσιας κυκλοφορίας του συνόλου των αθηναϊκών εφημερίδων πανελλαδικής κυκλοφορίας. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει όχι μόνο ένα σημαντικό δημοσιογραφικό περιεχόμενο, αλλά, εφόσον ο ελληνικός Τύπος ήταν κατεξοχήν πολιτικός, και μία αποδοχή των πολιτικών θέσεων των εφημερίδων του εκδοτικού συγκροτήματος από το αναγνωστικό κοινό.

Ο Χρήστος Λαμπράκης υπήρξε ένας πολιτικός εκδότης και πολιτικός πρωταγωνιστής την περίοδο εκείνη. Το ενδιαφέρον του εστιαζόταν στη συγκρότηση του πολιτικού Κέντρου, ενός χώρου όμως εξαιρετικά ετερογενούς, πολιτικά και ιδεολογικά που ωστόσο άφησε την σφραγίδα του στη σύγχρονη πολιτική ιστορία.

Βιβλιογραφία

- Αναστασιάδης, Γ. (2005) 'Η Ένωση Κέντρου' στο *Ε Ιστορικά*, τεύχος 296, σ. 6-13.
Δαφνής, Γ. (1956) *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Γαλαξία.
Λεονταρίτης, Γ. (1992) *Ανάμεσα στα δύο άκρα 1946-1967*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας Ι.Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΥ & ΣΙΑΣ Α.Ε.
Λιναρδάτος, Σ. (1986) *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Δ', Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήσης.

- Μάγερ, Κ. (1959) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος Β', Αθήνα: Εκδόσεις Δημόπουλος.
- Μαρκεζίνης, Σ. (1994) *Σύγχρονη πολιτική ιστορία της Ελλάδας (1936-1957)*, τόμος τρίτος 1952-1975), Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος.
- Νικολακόπουλος, Η. (2011) 'Η ιστορία μίας εφημερίδας. Τα Νέα καθρέπτης των εξελίξεων' στο *Τα Νέα γιορτάζουν 80 χρόνια*, ειδικό ένθετο της εφημερίδας *Τα Νέα* Σαββατοκύριακο 26-27 Νοεμβρίου, σ. 12-20.
- Παρασκευόπουλος, Π. (1988) *Γεώργιος Παπανδρέου τα δραματικά γεγονότα 1961-1967*, Αθήνα: Εκδόσεις ΦΥΤΡΑΚΗΣ/ Ο ΤΥΠΟΣ Α.Ε.
- Ρίζας, Σ. (2008) *Η ελληνική πολιτική μετά τον εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*, Αθήνα: Καστανιώτης.
- Σκαμνάκης, Α. (2020) *Πολιτική εξουσία και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα 1821-1940*, Β' Έκδοση, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζυγός.
- Σκαμνάκης, Α. (2020) *Πολιτική εξουσία και ΜΜΕ στη σύγχρονη Ελλάδα 1941-1974*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζυγός.
- Χαιρετάκης, Ε. (2021) *Μέρες του 1965*, Αθήνα: Η εφημερίδα των Συντακτών.